

מנהיגות בנביאים ראשונים

עמואל וסל

מהלך המנהיגות בישראל מיהושע עד דוד

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. יהושע
- ג. פנחס
- ד. השופטים
- ה. עלי
- ו. שמואל
- ז. שאול
- ח. דוד
- ט. סיכום

הקדמה

במהלך היווצרותו והתפתחותו של עמנו - עם ישראל, הן באמונתו וכן בארצו ובחיי המעשיים, אפיינו אותו מנהיגיו. עם ישראל החל את דרכו כעם תחת ידו של פרעה (שהיה הראשון להעניק לנו תואר זה - "ויאמר אל עמו - הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנר" (שמות א, ט)), המשיך ביציאתו את מצרים, כיבוש והנחלת הארץ ובעיקר בחיים בארץ לאחר מכן. לאורך כל אותן התפתחויות ובעיקר בחלק האחרון, זכה העם למנהיגים רבים ושונים מאוד זה מזה. במהלך הדורות השתנתה גם צורת השלטון - ממנהיגים דרך שופטים למלכים. במהלך המאמר, אשתדל להציג את הצורה בה אני רואה את מהלך התפתחות המנהיגות בעמנו, מיהושע עד לדוד, במהלך החלק הראשון של ישיבתו בארץ. הסתכלות זו תהיה מבוססת על פשט הכתובים, דרכם אנסה להראות את מהלך המנהיגות כתואם למהלך התפתחותו של העם ולקורות אותו. איני מבקש לסתור שום דעה קיימת אחרת על ידי הצגת רובד הפשט, אלא להוסיף נקודת ראות חדשה להיבטים הרבים הקיימים זה מכבר. אשמח אם מאמר זה יוסיף לתפיסתו ולהבנתו של מי מהקוראים.

יהושע

יהושע בן נון משבט אפרים, המוכר לנו מן התורה כתלמידו של משה, מנהיג הצבא במהלך המלחמה עם עמלק ואחד מהמרגלים שנשלחו לארץ בידי משה, הוא זה המוצג לנו כמנהיג הראשון לאחר מותו של משה רבנו. בסופו של חומש דברים מוצגת גדולתו הפנומינאלית של המנהיג הקודם - משה רבנו: "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל" (דברים לד, י-ב). עתה מוטלת על יהושע משימה לא פשוטה בכלל - עליו להיכנס לתוך נעליו הענקיות של קודמו לתפקיד, משה רבנו. ואמנם משה אכן מודאג מהאפשרות של אכזבה בעם לנוכח השינוי הדרסטי שיתחולל במנהיגות. מסיבה זו דואג משה לחזק את יהושע ממשיכו בדברים - "ויצו את יהושע בן נון ויאמר - חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם ואנוכי אהיה עמך" (דברים לא, כג). כמו כן הוא דואג לחזק את הסמכותיות של יהושע על ידי העברת סמכויות אליו לעיני העם - "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל" (דברים לד, ט). ה' מצדו, מודע גם הוא לחשש זה ודואג לחזק את יהושע בדברים וחוזר ארבע פעמים (!) על הביטוי חזק ואמץ במהלך פרק א של יהושע. ה' עוד דואג לכך שגם ביצועיו והתנהגותו של יהושע יזכירו לעם במעט את מנהיגם הקודם, יקלו בכך על תהליך ההחלפה ויאפשרו את כניסתו של המנהיג החדש ללא זעזועים מיותרים. רשימת הדמיונות ארוכה ובולטת במיוחד בתחילת דרכו של יהושע כמנהיג. היא כוללת דברים כמו: בקיעת הירדן המזכירה את בקיעת הים של משה, המפגש עם המלאך על יד יריחו והציווי "של נעליך מעל רגליך" המזכיר את משה והסנה הבוער, שילוח המרגלים ליריחו המזכיר את שליחת המרגלים לארץ על ידי משה ועוד.

באופן כללי, מוצאים אנו שיהושע משמש יותר כמוציא לפועל של תורת משה והבטחותיו מאשר מנהיג העומד לגמרי בפני עצמו. מבחינה זו ספר יהושע משמש כעין נספח ביצועי של התורה, דבר שניתן לראותו במגוון דוגמאות. הנחלת השבטים בנחלותיהם (בדברים לא, כג ויהושע יד, ה), הנחלת שנים וחצי השבטים בעבר הירדן (במדבר לב, כט ויהושע בתחילת פרק כב), טקס הנחת האבנים, הברכות והקללות בהר גריזים והר עיבל (דברים כז, א-ח ויהושע ח, ל-לה), סיכום פרשת בנות צלפחד (במדבר כז, א-יא/פרק לו ויהושע יז, ג-ו), נחלת כלב (במדבר יד, כד ויהושע יד, ט), הקמת ערי המקלט בעבר הירדן המערבי (במדבר לה, ט-לד ויהושע פרק כ), הפרשת הערים ללוויים (במדבר לה, א-ח ויהושע כא, א) והבסתם של שבעת העממים (דברים ז, ב ויהושע יא,

כג). אפילו הסיום של ספר יהושע (יהושע כד, לב) מבטא סגירת עסקה לא גמורה של משה - קבירת עצמות יוסף, עניין שנפתח עוד בסוף ספר בראשית (נ, כה).

ולסיכום, יהושע שימש מעין מנהיג לתקופת המעבר שבין תקופת המדבר לתקופת הישיבה בארץ. היה עליו לענות לצפיות הגבוהות שנתלו בו לאחר מותו של משה, דבר שביצע בצורה מוצלחת למדי בזכות עזרתם ותמיכתם של משה וה'. היה עליו גם לסגור את הפרשיות הלא גמורות של משה. יהושע הצליח להרשים ולחזק את העם ועל ידי כך להנהיג אותם בתחילת דרכם החדשה כעם היושב סוף כל סוף בארצו. הצלחתו של יהושע כמנהיג ניתנת למדידה גם על פי המצב הרוחני ששרר בימיו ולאחר מותו - "ויעבוד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע ואשר ידעו את כל מעשה ה' אשר עשה לישראל" (יהושע כד, לא).

פנחס

בשורת המנהיגים המובאת כאן פנחס הוא בהחלט יוצא דופן ובכל זאת ניתן לראות בו אדם שהנהיג את העם, בקנאותו לה', בצורה בולטת ומשמעותית. פנחס הוא אחת הדמויות שמסכת חייהם נפרשת על המרחב הגדול ביותר בספרי התנ"ך - מתחילת ספר שמות ועד סוף ספר שופטים. לראשונה הוא מופיע בספר שמות (ו, כה) בתור נכדו של אהרון - אחי משה, ולאחר זמן מה הוא מופיע (בספר במדבר פרק כה) כאדם שמקנא לה' במעשה שעשה בבעל פעור. פנחס זוכה להערכה רבה על מעשהו הנועז וה' נותן לו את בריתו שלום ואת ברית הכהונה לעולם לו ולבניו.

אנו יכולים לראות שעוד בחייו של יהושע פנחס מנהיג מהלכים שבעיקר בולטים בקנאה הבלתי מתפשרת שלו. כששניים וחצי השבטים עוברים את הירדן לנחלתם ומקימים את המזבח בגלילות הירדן, פנחס נמצא עומד (ואולי העמיד את עצמו?) בראש משלחת של נשיאים היוצאת למסע בירורים מלא בהאשמות אל השבטים הסוררים. גם לאחר מותו של יהושע אנו מוצאים אותו שוב בתפקיד דומה, הפעם כמנהיג המלחמה נגד בנימין בפרשת פילגש בגבעה. "ופנחס בן אלעזר בן אהרון עומד לפניו בימים ההם לאמר - האוסיף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחדל?" (שופטים כ, כח), פנחס שואל אם עליו, כמנהיג העם, להוציא את העם לעוד מתקפה. גם בפרשה זו הוא מנהיג את העם בדרכו המסורתית של קנאות בלתי מתפשרת לדבר ה'.

פנחס הוא כאמור מנהיג בצורה לא רשמית ואולי בכך הוא מעיד על תחילתו של תהליך שבו מתמעט השלטון הריכוזי על כלל ישראל בידי מנהיגיו המוסמכים. ובכל זאת יש לציין שהוא יצא לשתי המערכות הללו כשהדגש הוא על אחדות העם. אצל שנים וחצי השבטים בעצם הרצון לשמור על הסולידריות והאחדות בעבודת ה' של שבטי שני עברי

הירדן וכן במערכה נגד בנימין, שבט שאיים בהתנהגותו על המוסריות של כלל העם. בנוסף לכך, גם בלט העונש הכבד שהוטל על הפורשים מן המערכה נגד בנימין - אנשי יבש גלעד (נשים לב לכך שמדובר באנשי עבר הירדן המזרחי). לאחר מותו של פנחס (בהנחת הפשט שהוא לא חי הרבה מעל אורך חייו של אדם ממוצע ושפרשת פילגש בגבעה התרחשה בתחילתה של תקופת השופטים יחד עם פרשת פסל מיכה) מתחילה להיווצר צורת הנהגה חדשה בעם ישראל המסמנת תקופה גדולה ומשמעותית בתולדות עם ישראל בארצו - תקופת השופטים.

השופטים

את התקופה הממושכת שבה כיהנו השופטים בתור מנהיגיו של עם ישראל יש לחלק לחלקים ולבחון כל חלק בפני עצמו. אני מצאתי לנכון לחלק את התקופה על פי אותם שופטים מרכזיים המקבלים את מירב תשומת הלב בספר זה. שופטים אלו הם - עתניאל בן קנז משבט יהודה, אהוד בן גרא משבט בנימין, דבורה אשת לפידות מהר אפרים (יושבת בנחלת אפרים) ולצידה ברק בן אבינועם מקדש נפתלי, גדעון בן יואש משבט מנשה, יפתח בן יאיר הגלעדי (גם הוא משבט מנשה) ולסיום - שמשון בן מנוח משבט דן. תקופה זו מאופיינת בחוסר יציבות דתית ומדינית. השופטים קמים בדרך כלל רק כדי להושיע את ישראל ועצם מינוים מגיע בדיעבד (חוץ מדבורה ואולי גם עתניאל)¹.

אשתדל להציג את התבנית הקבועה של התקופה ואת הסדקים הנבקעים בה על ידי ניתוח אותם השופטים המובאים לעיל.

עתניאל בן קנז - בני ישראל, בפעם הראשונה מאז סיום הנהגתו של יהושע, מתחילים בתבנית הקבועה שתמשך לכל אורך ספר שופטים, ובה לאחר תקופה של שקט עושים את הרע בעיני ה'. בתגובה, ה' משעבד אותם במשך שמונה שנים לכושן רשעתיים מלך ארם. לאחר שמונה שנות השעבוד בני ישראל זועקים לה' וה' מקים להם את עתניאל בן קנז כמושיע. עיקר חשיבותו של עתניאל היא בהיותו מייצג את החוליה המקשרת בין מנהיגי הדור הישן למנהיגי הדור החדש - השופטים. עתניאל מיוחס לאחת הדמויות הבולטות שפעלו הן בדור המדבר והן בזמן כיבוש הארץ - הלא הוא כלב בן יפונה. אחיו הקטן של כלב - קנז, הוא אביו של עתניאל, בנוסף לכך עתניאל נשוי לבתו של כלב - עכסה. חוץ מהלגיטימציה למעמדו מכוח קשרי משפחה, עתניאל גם מוכיח את עצמו במערכה לכיבוש קרית ספר, פעולה שמזכה אותו בעכסה. עתניאל המגיע מהשבט הגדול

1. על מנת לקבל סיכום ממצה של יחסי העם ואלוהיו באותה התקופה, ניתן לעיין בשופטים פרק ב פסוקים יא-כג.

ביותר - שבט יהודה, מצליח להוביל את המערכה נגד ארם ולהביס אותם ובכך מעניק לארץ ארבעים שנות שקט.

אהוד בן גרא - לאחר מותו של עתניאל חוזר העם לסורו ועושה את הרע בעיני ה'. ה' בתגובה מחזק את עגלון מלך מואב המשעבד את ישראל, יחד עם בני עמון ועמלק, במשך שמונה עשרה שנה. בסוף אותה תקופה בני ישראל נשברים וזועקים לה' והוא בתגובה מקים להם את אהוד בן גרא למושיע. אהוד מבצע התנקשות מוצלחת בעגלון במהלך שליחות שגרתית ולאחריה מזעיק כנראה רק את שבטי הר אפרים למערכה נגד מואב - "ייתקע בשופר בהר אפרים וירדו עמו בני ישראל מן ההר והוא לפניהם" (שופטים ג, כז). מואב מוכה בקרב ובסופו נכנעת לישראל. אהוד מזכה את העם בשלטון המבוסס והארוך ביותר בימי השופטים, השקט בימיו נמשך 80 (!) שנה, דבר המעיד לכאורה על יציבות חדשה מבחינה דתית ומדינית.

דבורה אשת לפידות - ובכל זאת לאחר מותו של אהוד בני ישראל חוזרים לעשות את הרע בעיני ה'. ה' מוכר אותם בתגובה בידי יבין מלך כנען, שליט שלחץ אותם עשרים שנה. ניתן לשים לב להדרגתיות בכמות הזמן ו/או בחומרת השעבוד בכל פעם, הפעם הכתובים גם מוסיפים את התיאור - בחזקה. שוב ישראל זועקים לה' והוא שולח את נציגתו בעם - דבורה אשת לפידות הנביאה/שופטת, לזמן את ברק בן אבינועם מקדש נפתלי (אחת מערי הלזים והמקלט המוזכרות בספר יהושע, דבר העלול להעיד על מוצאו של ברק), כדי שינהיג את המערכה נגד יבין. ברק יחד עם דבורה מזמן בשלב הראשון של המערכה את שבטי זבולון ונפתלי בלבד! אמנם בשירת דבורה מופיעים גם השבטים הבאים - אפרים, בנימין, מכיר בן מנשה - בני שבט מנשה היושבים בגלעד (ראה במדבר ל"ב, ל"ט), יששכר, ראובן, דן ואשר, אבל עדיין בולטים בהעדרם השבטים: שמעון, גד, שאר שבט מנשה וכמובן השבט הגדול מכולם - שבט יהודה! פה ניתן לראות בביורר את תחילת תהליך ההתדרדרות של ההנהגה המרכזית. מעניין לציין שחלק מהשבטים המוזכרים לעיל לא יופיעו יותר בצורה מפורשת בהמשך הספר! לאחר המערכה המוצלחת נגד סיסרא שוקטת הארץ למשך ארבעים שנה.

גדעון בן יואש - בסיומה של תקופת דבורה שבים בני ישראל לעשות את הרע בעיני ה' וה' שוב משעבד אותם, הפעם למדיין. שעבוד זה נמשך אמנם שבע שנים "בלבד" אך בולט בכל זאת בעצמתו הייחודית. פרטי השעבוד הקשה הזה מתוארים ומפורטים על פני חמישה פסוקים ארוכים בתחילת פרק ו של ספר שופטים. לאחר שבע שנים אלו בני ישראל שבים וזועקים לה', כצפוי. ה' בתגובה שולח איש נביא שגוער בעם על העבודה הזרה שהם עובדים ובכך פוגעים במעמד ה' אלוהיהם לאחר כל הטובות שעשה עימהם. ניתן לומר שהנביא מביע בדבריו חוסר שביעות רצון מהעדר היציבות של אמונת העם באלוהיו, דבר המתבטא בתנודות הבלתי פוסקות שהיו בנושא, עד עתה. ובכל זאת ה'

פונה לגדעון בן יואש משבט מנשה ומטיל עליו את השליחות של הושעת העם מידי מדין. גדעון, בצורה מפתיעה, מנסה לפטור עצמו ממשימה זו בטענה שמוצאו הנחות - "הנה אלפי הדל במנשה ואנוכי הצעיר בבית אבי" (שופטים ו, טו), אינו מאפשר לו לבצע משימה זו. ה' נדרש להרבה מופתים ושכנועים מילוליים כדי לשכנע את גדעון לצאת ולהנהיג את ישראל במערכה זו. גדעון, כמו קודמתו - דבורה, מזמן לקרב, או לפחות לחלקו הראשון, רק חלקים מסוימים של עם ישראל - שבט אשר, זבולון ונפתלי וכל שבט מנשה. גדעון מוביל מערכה מופלאה שבמהלכה הוא מביס את כל צבא מדין בעזרת שלוש מאות אנשים, שנבררו משבטים אלו בלבד. בסוף חלק זה של הקרב מזמן גדעון את שבטי הר אפרים ובעיקר שבט אפרים, לסייע לו בהמשך המלחמה. בני שבט אפרים נענים לקריאת גדעון אבל מתרעמים על אי-שיתופם מלכתחילה. את המשך המרדף נאלץ גדעון לנהל בחברת שלוש מאות חייליו המקוריים (מעניין לציין שבני שבט אפרים נעלמים בשלב זה). במהלך מרדף זה גדעון מגלה אצל אנשי סוכות ופנואל תופעה שעתידה להתפתח לממדים רציניים בהמשך ספר שופטים - סירוב גלוי להיענות לבקשת סיוע של שופט. סירובם של אנשי סוכות ופנואל לסייע לגדעון בא, למרבה ההפתעה, למרות הניצחון המוחץ שהנחיל גדעון למדיינים בעמק יזרעאל. בסוף המלחמה מתפנה גדעון להעניש את יושבי ערים אלו בצורה חמורה. ערים אלו השתייכו ככל הנראה לשבט גד (ראה יהושע יג, כז), שבט שעדיין זכור לנו מסירובם של אנשיו - אנשי יבש גלעד, להשתתף במערכה נגד בנימין בפרשת פילגש בגבעה. סירוב זה מחזק את תחושת הנתק שקיימת אצל יושבי עבר הירדן המזרחי כלפי השלטון המרכזי במערב הירדן. כל זאת בנוסף להתרעמותם של אנשי שבט אפרים כלפי גדעון, מותר אצלנו תחושה קשה של פירוד וניתוק בקרב העם.

אולי דווקא בעקבות זאת פונה העם לגדעון ולראשונה מבקש ליישם את עקרון המלוכה (השונה משפיטה בכך שהוא כולל גם את עקרון הורשת התפקיד לצאצאים), דבר שישמור, כך לפחות מקווים בעם, על העם בשיאו הנוכחי. גדעון מסרב לפניה זו באמירה משונה מעט, לכאורה - "לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם ה' ימשול בכם" (שופטים ח, כג). ישראל הרי לא בקשו להיפטר משלטון ה' אלא סך הכל בקשו את המשכיות ההנהגה עליהם! סיבת סירובו של גדעון לדרישה זו תובן לנו רק שנים רבות לאחר מכן כשהעם ידרוש את אותה דרישה משמואל. במהלך תקופת שפיטתו של גדעון שוקטת הארץ שוב למשך ארבעים שנה.

העם (או לפחות חלקו) שעדיין רכוב על גל הדרישה למלוכה, דואג להמליך את בנו של גדעון - אבימלך, עליהם. המלכת אבימלך נעשית על אף אופיו ומעמדו הנמוך יחסית (בנה של פילגש גדעון) ומומשלת במשל יותם בהסתפקות באטד הקוצני לאחר סירובם של עצי הפרי לקבלת המלוכה על עצמם. אבימלך מתחיל אפיזודה קצרה וכוחנית שבה

הוא מתבסס על צבא שכירים, כסף וכוח ובסיומה מתחילה מרידה על ידי אותם אנשים שהמליכו אותו - בעלי שכם. מרידה זו מסתיימת במותו של אבימלך לאחר ניסיון ברוטאלי שלו לדכות את המרד. אפיזודה קצרה וכואבת זו היוותה סיבה מספקת לדחיית מימוש כמיהת העם למינוי מלך עד לימי שמואל.

יפתח בן יאיר הגלעדי - בפעם הזאת כתוב שישראל לא רק שעושים את הרע בעיני ה', אלא גם מצורפת להודעה זו רשימה מפורטת של העבודה הזרה שאותה עבדו - "ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלוהי ארם ואת אלוהי צידון ואת אלוהי מואב ואת אלוהי בני עמון ואת אלוהי פלשתים". ורק במקרה שחשבנו שלפחות עבדו את ה' במקביל לכל עבודות האלילים האלו, דואג המשך הפסוק להודיע לנו ש- "ויעזבו את ה' ולא עבדוהו" (שופטים י, ו). ה' בתגובתו הרגילה משעבד אותם, הפעם לבני עמון ולפלשתים, במשך שמונה עשרה שנה. בעיקר מודגש השעבוד של עבר הירדן המזרחי שמתפתח לבעיה כלל-אומתית לאחר שבני עמון פולשים גם לעבר הירדן המערבי ומתחילים להלחם גם עם שבטי יהודה, אפרים ובנימין שנלחצו, כנראה, גם בידי הפלשתים ממערב. בני ישראל בתגובה צפויה מראש פונים לה' שיושיע אותם ואילו הפעם ה', שבהחלט מאס זה מכבר בדרך בה התנהלו העניינים עד עתה, מציע להם שיפנו לאליליהם הרבים, שאותם עבדו עד עתה, לעזרה. בתגובה, ישראל עושים בפעם הראשונה עד עתה תשובה מפורטת הכוללת הוצאת אלוהי הנכר מקרבם ועבודת ה'. ובכל זאת, למרות החזרה בתשובה, ה' אינו מגלה השתתפות ישירה במינוי השופט כמו אצל השופטים הקודמים ולכן כאן מגיע המינוי מהציבור. גם מינוי זה אינו מינוי שלם - יפתח בנו של יאיר הגלעדי (השופט לשעבר משבט מנשה), מקבל את מינויו אך ורק מידי זקני הגלעד. קשה מאוד להניח שזקני הגלעד ייצגו או שיתפו את שאר העם ומנהיגיו בהחלטה זו. קשה לדעת בדיוק מי אלו שזומנו על ידי יפתח להשתתף במלחמה נגד עמון אבל סביר להניח שמדובר בשבטי הגלעד - גד וחצי המנשה, שעליהם היה עיקר האיום. כמו כן ידוע לנו מהדו-שיח של יפתח עם בני שבט אפרים, שגם הם זומנו אבל סירבו מסיבה לא ידועה, להתייצב. עובדה זו בולטת בתוך מהלך ההדרדרות הכללית שחלה במעמד השופט וחובת הציות לו בעיני העם. אם אצל גדעון היו רק שני ערים משבט נידח שסירבו להיענות לבקשת עזרה שלו, הרי שכאן מדובר באחד מהשבטים החשובים ביותר - שבט אפרים. וכאילו שאין בסירוב זה די הרי שהוויכוח בין יפתח לבני שבט אפרים מתפתח לקרב גלוי לאחר שאלו האחרונים מאיימים על חייו ועל ביתו - "ביתך נשרוף עליך באש" (שופטים יב, א). מערכה זו מסתיימת במותם של ארבעים ושנים אלף מאנשי שבט אפרים, דבר שרק מעמיק את הנתק שבין שבטי מזרח הירדן למערבו ובין שבט מנשה ואפרים. יש לציין, שבמהלך פרשה זו אין אפילו התייחסות לשאר שבטי ישראל ובעיקר לשבטים הצפוניים כמו זבולון ונפתלי, שהיו כל

כך פעילים בתחילת תקופת השופטים. יפתח שופט בסך הכל במשך שש שנים, תקופה שאיננה ארוכה מספיק אפילו כדי לומר שבמהלכה הספיקה הארץ לשקוט!

שמשון בן מנוח - כצפוי, בני ישראל חוזרים לסורם ושבים ועושים את הרע בעיני ה' ובתגובה ה' מכניס אותם לתקופת השעבוד הארוכה ביותר שהייתה עד עכשיו - ארבעים שנה!. למרבה ההפתעה, נשברת המסגרת הקבועה ואין למצוא בפסוקים שום זכר לחרטה של העם או לזעקה לה'. מבחינה זו וממספר בחינות אחרות שמשון שובר סופית את הדפוס הקבוע של ספר שופטים וחותרם בכך את התקופה הזו בעם ישראל. שמשון גם מתייחד בכך שהוא ללא ספק המנהיג שבהכנתו לתפקיד הייתה התערבות הגדולה ביותר מצדו של ה'. אמו העקרה ואביו קבלו שתי התגלויות של מלאך המצווה עליהם להתחיל לנהוג מנהגי נזירות ונותן להם הוראות מיוחדות לגבי צורת הגידול המיוחדת של בנם המיועד, בה הם אכן מגדלים אותו. במפתיע שמשון מתחיל לגלות עניין בבנות הפלשתים, הסיבה לכך מובאת בכתובים - "ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא כי תואנה הוא מבקש מפלשתים" (שופטים יד, ד), בכך שמשון מתחיל את מאבקו בפלשתים. שמשון בעיקר מתייחד משאר השופטים בכך שהוא בעצם אף פעם לא מוביל את העם לקרב, אלא מנהל את כל התמודדותיו עם הפלשתים ללא כל סיוע מאת העם. לא רק שהעם אינו מסייע לו, אלא אף מפריע לו בחלק מהמקרים - לאחר שמשון שורף את שדות הפלשתים בעזרת השועלים בני שבט יהודה אפילו מסגירים אותו לידי הפלשתים! (שופטים טו, יג). אפילו לאחר מותו רק אחיו ובית אביו טורחים לחלץ את גופתו מבין הריסות הבניין שהפיל. זה המקום להעיר שמשון הוא גם השופט היחיד שנשבה ונהרג במהלך מילוי תפקידו.

עם ישראל בתקופת שמשון לא רק שלא היה ראוי לכאורה להיגאל בגלל שלא חזר בו מחטא העבודה הזרה, אלא שגם בשעה שנגאל סירב לסייע לשמשון בפועל והשאיר אותו להילחם את מלחמותיהם לבדו. הסיבות להתנהגות זו יכולות להיות מגוונות. אולי עובדת היות שמשון שייך לשבט "נחות" יחסית - שבט דן, גרמה לכך, אולי השעבוד הארוך שינה את גישתם לפעילות עצמאית ואולי יחס כזה נובע מרפיון כללי בעבודת ה', דבר שמקשה על הסכמתם להיגאל על ידי שליחו. למרות כל הקשיים שמשון שפט את העם במשך עשרים שנה לפני שמת בשבי הפלשתים.

בסיומה של תקופת השופטים אנו יכולים להתבונן ולראות שהעם מפוצל ומפורד לכל מיני קבוצות ומחנות - שבטי הצפון שנשכחים ומזנחים עם הזמן, שבטי עבר הירדן המנותקים והשבטים הגדולים - אפרים, יהודה ומנשה הפועלים כל אחד על דעת עצמו. כמו כן בולטת גם השתיקה של שבט בנימין (הבולט כל כך בספר שמואל), שתיקה הנובעת מהמכה הקשה שספג בעקבות פרשת פילגש בגבעה בראשיתה של התקופה. גם המצב הרוחני המשתקף בעבודה הזרה של העם הולך ומחמיר. אם אצל גדעון ה' גוער

בעם על מצבם אבל סולח להם וממנה להם גואל הרי שאצל יפתח ישנו התיאור הארוך והמפורט של העבודה הזרה שעבדו וכן ישנה געירה נוספת בעם הגורמת לחזרה בתשובה שאינה מתקבלת במלואה על ידי ה'. לעומת זאת אצל שמשון אין אפילו חרטה של העם על מעשיהם. גם תקופות השעבוד וחומרתם גדלות עם השנים. אם לקח לישראל "רק" שמונה שנים לזעוק לה' אצל עתניאל הרי שבתקופת שמשון העם משועבד לפלשתים במשך ארבעים שנה ובכל זאת לא מתחרט על דרכו, דבר המעיד אולי על כשלון צורת הנהגה זו. גם היחס למנהיגים הולך ונעשה צונן יותר ויותר עם הזמן. התרעמותם של בני אפרים על גדעון מתפתחת אצל יפתח למלחמה גלויה ואילו אצל שמשון אנו עדים להסגרת השופט לידי האויב. ההידרדרות באחדות בעם גם היא בולטת. אם אצל עתניאל נשמר ככל הנראה העיקרון של יציאת כל העם למלחמות בצורה מאוחדת הרי שאצל דבורה הייתה רק השתתפות חלקית ואילו אצל גדעון כבר נמצאנו מתמודדים עם סירוב גלוי לסייע למהלך שהובל על ידי המנהיג. כל זה הוא כאין וכאפס לעומת הסירוב הבוטה של שבט אפרים לסייע ליפתח וחוסר ההשתתפות הבולט של כל העם ללא יוצא מן הכלל במהלכו של שמשון כמנהיג.

לאחר הדרדרות קשה זו אנו נכנסים לתקופת ביניים קצרה שבה ינהיגו את העם עלי ושמואל לפני המעבר לתקופה הגדולה הבאה - תקופת המלוכה.

עלי

המנהיג הבא - עלי, משמש גם ככהן גדול במשכן בשילה בנוסף להנהגתו את העם. עיקר חשיבותו של עלי הוא בהצגתו וטיפוחו של המנהיג הגדול הבא - שמואל, ובכל זאת גם הוא ראוי להתייחסות קצרה. אנו יודעים רק מעט על המצב הרוחני בימיו, אבל מעט זה איננו מעודד במיוחד - "ודבר ה' היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ" (שמו"א ג, א). עלי מוצג לנו, בשונה משמואל, כמנהיג היושב כל הזמן, דבר המעיד על פסיביות - "ועלי הכהן יושב על הכסא על מזוזת היכל ה'" (שם א, ט). עלי מתואר כך גם בפגישתנו הראשונה עמו, כפי שהובאה במשפט הקודם, וגם בפגישתנו האחרונה עמו - "והנה עלי יושב על הכסא" (שם ד, יג). מעניין גם לציין שלפני שהכתובים מציגים את עלי בפנינו, אנו זוכים להיכרות עם שני בניו - "ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחוות ולזבוח לה' צבאות בשילה ושם שני בני עלי חפני ופנחס כוהנים לה'" (שם א, ג), דברים אלו מעידים על ההשפעה הרבה שכנראה הייתה לבני עלי במשכן שילה. גם חומרת ההתייחסות של ה' למעילתם בעבודתם, מעידה על כך שהם ככל הנראה לא היו כוהנים זוטרים אלא בעלי השפעה רחבת היקף. העובדה שעלי לא עצר אותם, גם לאחר שנגער פעמיים (פעם בידי איש אלוקים ופעם דרך שמואל) בצורה קשה כל כך בידי ה', מעידה על חולשתו של עלי. יש לציין שעלי בולט ביחס הקשה שהוא מקבל מאת ה', דבר

המתבטא בקללה לה זוכה, קללה שתלווה את זרעו לעולם (ראה גם מל"א ב, כז). ובכל זאת עלי זוכה להנהיג את העם במשך ארבעים שנה ולטפח לצדו את שמואל.

שמואל

בסוף ימיו של עלי נפתחת מערכה גדולה נגד הפלשתים, הקובעים בינתיים את מעמדם כאויב הראשי של ישראל למשך התקופה הקרובה. המערכה מסתיימת לא רק בהפסד בקרב אלא גם בשבייתו של ארון ה' ומותם של עלי ושני בניו, שממילא לא היו תחליף ראוי לאביהם. מתוך שפל גדול זה קם שמואל. שמואל למרבה המזל הצליח כבר בימיו של עלי לבסס את מעמדו בעייני העם "וידע כל ישראל מן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה" (שמו"א ג, כ). שמואל מזכיר בלידתו את שמשון - השופט הגדול הקודם, גם אמו של שמואל הייתה עקרה וגם היא הקדישה את בנה לה' בצורה מסוימת ונדרה ש "מורה לא יעלה על ראשו" (שם א, יא). בינתיים מושב הארון לישראל על ידי הפלשתים ושמואל מתחיל בהחזרת העם בתשובה בפעם הראשונה מאז ימי יפתח! בני שונאספים במצפה לשם החזרה בתשובה, מסירים את העבודה הזרה מקרבם, צמים ומתוודים ושופכים מים לפני ה'. בזכות חזרתם בתשובה ה' מסייע בידם לנצח את המלחמה שהתרחשה מיד לאחר מכן בצורה ניסית - "וירעם ה' בקול גדול ביום ההוא על פלשתים ויהומם וינגפו לפני ישראל" (שם ז, י). ניצחון בסגנון נסי כדוגמת ניצחון זה, לא היה מאז ימי יהושע בן נון! ובאמת בני ישראל מצליחים להשיב לעצמם את הערים שנלקחו על ידי הפלשתים ואפילו שורר שלום בינם לבין האמורי. שמואל סובב בין ערי ישראל ושופט אותם במקומותיהם ודואג בכך לשימור רמתם הרוחנית.

בקצרה ניתן לומר, שהעם חוזר עתה למצב שיא שלא היה כמותו זמן רב, הן מבחינה גשמית ולאומית והן מבחינה רוחנית (ניתן לראות בהמשך הספר את הקלות בה אנשים מתנבאים, דבר שהיה נדיר כל כך בימי עלי- ראה שמו"א ט, י וכן יט, כ-כג). והנה לקראת ערוב ימיו של שמואל מתחיל להתעורר חשש בקרב העם. העם זוכר היטב את התבנית הקבועה של ספר שופטים "ויהי במות השופט ישובו והשחיתו מאבותם ללכת אחרי אלוהים אחרים לעבדם ולהשתחוות להם, לא הפילו ממעלליהם ומדרכם הקשה" (שופטים ב, יט) דבר שיוביל בוודאות ל - "ויחר אף ה' בישראל ויאמר ... גם אני לא אוסיף להוריש איש מפניהם" (שופטים ב, כ-כא). העם "מכיר" את עצמו ואינו רוצה לשוב לשפל הצפוי לאחר מותו של שמואל.

מתוך הבנה זו מגיעה בקשת העם משמואל לכינונה של שושלת מלוכה מוצקה, צורת שלטון שרק מנהיג בסדר הגודל של שמואל יכול לכונן (ראה הכישלון עם אבימלך בשופטים ט, ו). שמואל בהבנתו הראשונית לא מבין את הסיבה האמיתית לדרישה זו,

הוא חושב שמדובר בהדחתו על רקע אישי/דתי. ה' מתקן אותו - "לא אותך מאסו", ומעמיד אותו על הבעייתיות האמיתית בדרישת העם - "כי אם אותי מאסו ממלך עליהם". אמירה זו אומרת דרשני, שהרי בני ישראל לא רק שלא מואסים בו אלא לכאורה מנסים להישאר בשיאם המדיני/דתי דרך דרישה זו. על מנת לענות על שאלה זו ועל סיבת סירובו של גדעון לתפקיד המלוכה שהוזכר לעיל, עלינו לנסות ולהבין את תפקידו של המלך כפי שמובא בתורה.

בתורה מוצגת דרישת העם למלך - "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי" (דברים יז, יד), דרישה הדומה מאוד לזו המובאת אצלנו - "עתה שימה לנו מלך לשופטנו ככל הגוים" (שמ"א ח, ה), הבעיה היא לכן ללא ספק במהות הבקשה. בתורה - המלך המיועד עתיד להיות נציגו של ה' בעם, מנהיג זה מצווה לכתוב לעצמו משנה תורה ולקרא בו כל ימי חייו כדי לחזק את אמונתו בה' אלוהיו. מנהיג זה ישמש ללא ספק מורה דרך לעם בדרכם לה'. אצלנו, לעומת זאת, אפשר לראות בהמשך הדברים את הכוונה האמיתית בדברי העם - "והיינו גם אנחנו ככל הגוים, ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שם ח, כ). העם רואה במלך סמכות שיפוטית וצבאית בלבד, מבחינת העם אין שום רצון או כוונה ללכת בעקבות המלך (שיהיה חסר סמכות רוחנית), בדרך ה'. המלך, מבחינת העם, יהווה חותמת כשרות לכל מעשיו הרעים וסטיותיו מדרך ה', כל פגם רוחני שעתידי להתפתח ירבע על כתפי האחראי החדש - המלך. במקרה הטוב נוכל לומר שהעם קיווה שסמכותו הדתית של המלך תסיר את האחריות האישית שלו מעל מצפונו, דבר בעייתי בפני עצמו. הבעיה של ה' בדרישה זו של העם, היא כאמור, במהות הבקשה. העם אינו רוצה לא לחטוא, אלא להימנע מהתמודדות אישית אל מול היצר ולמנוע בכך את החטא או לספוג את האחריות למעשיו בעצמו. ולראיה - העם תחת שלטונו של שאול בבירור אינו מחפש את דרך ה' אצל מנהיגם הטרי, קשה מאוד למצוא איזושהי השפעה רוחנית ישירה שהיתה לשאול על העם. לא רק שהעם אינו מכבד את ציוויי הדתיים המעטים אלא אף מצליח לתמרן אותו לא לכבד את ציוויי שלו עצמו (ראה בפרשת עמלק בה נדון בהמשך בהרחבה).

במקום לדחות בקשה זו על הסף, מחליט ה' להפוך אותה למנוף ולרומם בעזרתו את העם, כל זאת כמובן לאור ההדרדרות של מעמד השופטים בעיני העם כפי שתואר בפרק הקודם. ראשית כל, דואג ה' לכך שהעם יכיר ויקבל את סמכויותיו העצומות של המלך, כפי ששמואל מציג אותם. המלך וסמכויותיו כמובן שיהיו כפופים לה' בעזרת מערכת של איזונים ובלמים. במערכת זו, מובן מאליו שהמלך יחוייב בכל אותם הציוויים המוזכרים בפרשת המלך בתורה, כמו כן הנביאים השונים ישמשו לו מתריעים, מכוונים ומוכיחים מפני חטאים וטעויות (ראה זאת לאור יחסי דוד ונביאיו - נתן וגד). כמובן שרצוי שהמלך יעשה שימוש במעמד הכהונה וכליו - האורים והארון, למטרותיו. אבל

ראשית כל, ישנו כמובן הצורך למצוא את האישיות המתאימה ביותר לתפקיד חשוב זה. כאן נכנס שאול בן קיש, המלך המשוח הראשון, לתמונה.

שאול

שאול מוצג לנו ראשית כל כבן למשפחה מיוחסת ומכובדת, אביו אף מתואר כגיבור חיל. התיאור הישיר של שאול הוא מעט יותר מעניין אבל לא כל כך ברור - "בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו" (שמ"א ט, ב). התיאור "בחור" מלמד אותנו בעיקר על גילו ואולי גם על כישורי מלחמה שיש לו (עיין במשלי כ, כט וירמיה יח, כא). אבל בעיקר בולט פה הכינוי התמוה - טוב. כינוי זה מופיע בתנ"ך פעמים רבות ובדרך כלל בא כדי לתאר תכונה או פרט ספציפי, לדוגמה - טוב לב, טוב עין, טוב רואי וטוב תואר. אצלנו, לעומת זאת, השימוש הוא כללי וגם חוזר על עצמו פעמיים באותו פסוק. אולי יש לראות בתיאור זה רמיזה לכך שהוא כולו טוב ואולי הוא פשוט בא לומר שהוא האדם הכי טוב ומתאים שישנו לתפקיד עכשיו². מלבד זאת ידוע לנו ששאול היה "משכמו ומעלה גבוה מכל העם" (שם ט, ב). מלבד הגובה הפיזי (ואולי בזכותו) מסתבר שהוא בלט בציבור בהופעתו המרשימה - "ויתיצב בתוך העם ויגבה מכל העם משכמו ומעלה" (שם י, כג). תכונות מועטות ומעורפלות אלו בולטות במיוחד בהשוואה לדוד שתואר בכעשרה תיאורים שונים. דבר נוסף שמוסתר מעינינו בזמן היכרותנו הראשונית עם שאול הוא מקום מגוריו. שם עירו של שאול מוזכר רק לאחר שהוא מומלך, כמעט שני פרקים לאחר היכרותנו הראשונה אתו. במהלך שני פרקים אלו הכתובים מתעלמים ממקום מושבו בצורה מופגנת. אם נתעמק מעט בנושא נוכל אולי להבין את פשר ערפולו של פרט זה על ידי הכתובים. עירו של המלך הראשון המיועד למלוך על ישראל היא - גבעה! לפני פחות מעשרה פרקים סיימנו לקרוא על השמדתה של עיר זו על רובה המוחלט של תושביה לאחר היחשפותה של הפרשה הנוראה שארעה שם - פרשת פילגש בגבעה. עירו של המלך הנבחר היא עיר שהשוותה על ידי הכתובים, במבנה ובתיאור האירוע, למה שאירע למלאכים בעת שהתארחו אצל לוט בסדום³. עיר זו הצליחה לגרור את כל העם לאחת ממלחמותיו הפנימיות החמורות ביותר. מוצא כזה יכול, לכאורה, להיות מכשול רציני למועמדותו של שאול לתפקיד הנישא ואף על פי שהכתובים מסתירים נתון זה מאתנו, הרי שסביר להניח שהעם ידע על כך. כמו כן אנו שמים לב לעוד תכונה אחת שהיא גם לכאורה לא כל כך חיובית, התכונה היא נחבאות אל הכלים.

2. גם משה תואר כך - ראה שמות ב, ב, ההבדלים בין המקרים.

3. ניתן להשוות בין הפרשיות - בראשית יט, א-י ושופטים יט, יד-כו.

שאל חסר את אותה גאווה וכבוד עצמי מופגן הבולט כל כך אצל רוב-רובם של המלכים. כבוד זה הכרחי במיוחד כשהתפיסה המקובלת בעולם היא - "המדינה היא אני", כבוד המלך משקף את כבודה של המדינה. ולמרות כל הדברים הללו אנו רואים שדווקא שאל הוא זה שממונה למלך הראשון של עם ישראל. על מנת להבין טוב יותר את סיבת בחירתו של שאל אולי צריך לעצור לרגע ולהביט קצת אחורה.

אם נעיין שוב בספר שופטים, נבחין מיד בשופט היחיד אשר הוצע לו תפקיד המלוכה, הלא הוא גדעון. שופט זה, למרבה העניין, דומה מאוד לשאל, במיוחד בתכונות השליליות לכאורה שהובאו לעיל. טענתו של גדעון - "הנה אלפי הדל במנשה ואנוכי הצעיר בבית אבי" (שופטים ו, טו) מזכירה לנו היטב את טענת שאל - "הלא בן ימיני אנוכי, מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה מכל משפחות שבטי בנימין" (שמ"א ט, כא). גם הססנותו הבולטת של גדעון בנוגע לקבלת התפקיד מזכירה לנו את תגובת שאל לאותה ההצעה. ולמרות זאת העם בעצמו פונה לגדעון בבקשה שהוא ימלוך עליהם! זהו ללא ספק התקדים שעליו התבסס שמואל בבחירתו את שאל.

כמו כן ניתן לומר שהססנות וחוסר כוחניות הן לאו דווקא תכונות הנתפסות כשליליות בעיני העם. העם לא מעוניין במלך שישעבד אותו, וידועה היטב תגובת העם לאמירתו של רחבעם - "אבי ייסר אתכם בשוטים ואני איטר אתכם בעקרבים" (מל"א יב, יד). שמואל ניסה לקחת אדם בעל חזות פחות קשוחה כדי להקל על מינויו בעיני העם, וכמובן לנסות ולהקשיח ולחזק את כבודו העצמי ואת יחסו לעם בצורה הנכונה לאחר מינויו.

מוצאו של שאל משבט בנימין, שבט קטן ולא בולט במיוחד, מהווה דווקא יתרון בכך שהוא לא מכריע בבחירתו את המאבקים הבין-שבטיים המתנהלים בין השבטים הגדולים (אפרים, מנשה ויהודה). מועמד משבט קטן יוכל להתקבל על ידי כל המחנות בלי להכריע ביניהם. אולי אפילו ניתן לומר שמוצאו הבעייתי במיוחד של שאל מהעיר גבעה יכול גם הוא לשחק לטובת המועמד. אם נעיין שוב בפרשת פילגש בגבעה נשים לב לכמות לא מבוטלת של רגשות אשמה בקרב העם לאחר ששבט בנימין כמעט שהושמד על ידו - "וינחמו בני ישראל אל בנימין אחיר" (שופטים כ"א, ו'). רגשות אלו תורגמו בהמשך התיאור המקראי למאמצים אדירים לשיקומו של השבט. אולי שמואל מקווה שהמלכותו של שאל תהיה המשך לגל התמיכה והסימפטיה לה זכה שבט בנימין, ואולי גם תושבי העיר גבעה, לאחר פרשת פלגש בגבעה. ובכל זאת, בגלל ההקשרים הקודמים, משנה שאל בסופו של דבר את שם העיר לגבעת-שאל.

שאל נמשח על ידי שמואל למלך ומתחיל בדרכו החדשה ברגל ימין. התנבאותו של שאל בתחילת דרכו (ראה שמ"א י, י-יג) והקשר החזק והצמוד שלו עם שמואל מבטיחים את הכיוון וההדרכה הדתיים במלכות שאל. גם המערכה התקיפה שהנהיג

נגד עמון, שאליה יוצא כל העם כאיש אחד, מהווה סימן טוב לשינויים שחלו בשאול והפיכתו למנהיג בעיני העם. ובכל זאת חולשותיו של שאול, שלא כמו אלו של גדעון, חוזרות להן במערכה הבאה שהוא מנהל. הססנותו של שאול גורמת לו להתחיל להקריב את העולות ואת השלמים במערכה נגד הפלישתים, לפני בואו של שמואל. במעשה זה שמואל מזהה מיד חולשה רצינית הפוגמת ביכולתו של שאול לשמש כמנהיג, תכונה שלא נעלמה לאחר המלכתו ושעתידה להתפתח בעתיד. מסיבה זו שמואל מגיב בצורה חריפה (אבל לא כל כך חד - משמעית כפי שיתברר בהמשך) ואומר לשאול - "ועתה ממלכתך לא תקום" (שמו"א יג, יד). ואמנם באותו הקרב נתגלו חולשותיו של שאול לעינינו במלוא משמעותן המכלימה. שאול, לאחר שמגלה שיונתן הפר את השבועה שבה הושבע כל העם לגבי הצום, מכריז מתוקף שבועתו זו, על מותו המיועד של בנו - "כה יעשה אלוהים וכה יוסיף וכה ימות תמות יונתן" (שם יד, מד). שבועה המזכירה לנו במעט את יפתח ושבועתו לגבי הראשון שיצא מפתח ביתו על מנת לקבל את פניו, החתייבות שעליה שמר בתקיפות גם כשגילה שמדובר בהקרבת ביתו היחידה. שאול בניגוד ליפתח, חוזר בו משבועתו לאחר הפעלת לחץ מצד העם הנשבע - "חי ה' אם יפול משערת ראשו ארצה" (שם יד, מה). העם, דרך אגב, לאחר שיונתן מפר את שבועת אביו, אוכל על הדם ובכך גם חוטא לה', דבר שבברור דורש תגובה תקיפה ולא חולשה כדוגמת תגובתו של שאול. מנהיגותו האישית והנהגתו הדתית של שאול הוטלו פה בספק כבד, ספק זה יועמד בכל כובד משקלו למבחן אחרון במערכה הבאה נגד עמלק.

גם לאחר המערכה נגד הפלישתים, שמואל עדיין מוכן לסלוח לשאול על חטאיו ולתת לו הזדמנות נוספת ואומר - "אותי שלח ה' למשחך למלך על עמו על ישראל ועתה שמע לקול דברי ה'". שאול מפרט לשאול במדויק את התחביויותיו של שאול במערכה זו כדי לוודא ששאול ידע בדיוק מה לעשות ומה לא לעשות - "ועתה לך והכית את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמול עליו והמתה מאיש עד אישה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור" (שם טו, ג). אין לנו שום אפשרות לומר ששאול עשה את מה שעשה בגלל אי הבנת דברי ה' כפי שהובאו על ידי שמואל, ההוראות היו ברורות לחלוטין. ובכל זאת העם עושה את ההפך מהציווי - "ויקח העם מהשלל צאן ובקר ראשית החרם" (שם טו, כא), לא זאת בלבד אלא שאפילו שאול עצמו נגרר לדברים אלו ושובה את אגג. התנהגות זו נבעה מכישלונו של שאול כמנהיג, כפי שהוא עצמו מודה בהמשך - "חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך כי יראתי את העם ואשמע בקולם" (שמואל א' ט"ו, כ"ד). שמואל מתרעם על שאול ואומר לו בנאום נוקב - "הלא אם קטן אתה בעיניך?! ראש שבטי ישראל אתה. וימשחך ה' למלך על ישראל ... ולמה לא שמעת בקול ה' ותעט אל השלל ותעש הרע בעני ה'" (שם טו, יז-יט). שמואל מסיים את השיחה ואומר לשאול - "יען מאסת את דברי ה' וימאסך ממלך" (שם טו, כד),

ניתן אולי לסלוח לשאול על כשלים במנהיגותו האישית אבל כשהדבר נוגע ישירות בציווי אלוהי, ובמיוחד במצווה חשובה כמו מחיית עמלק, אין לדבר תירוץ או מחילה.

שאול נכשל בתפקיד שיועד לו. שאול בעצם מתפקד כבובה של העם ובכך מגשים את השאיפות הכמוסות של העם שראינו לפני כן. שאול לא מוביל את העם למעשים טובים ולמצוות, אלא להפך, הוא מובל מכוחם לעשיית חטאים. שאול נכשל בהדרכת העם בדרך ה' ולכן נכשל בייעודו כמלך. משום כך עליו להתחלף.

דוד

דוד מהווה מבחינות רבות מנהיג "על בטוח". וכעת בשונה מן הפעם שעברה, ה' הוא זה שכופה על שמואל את כל המהלכים הנחוצים ומכוון ומנהל בעצמו את העניינים הדרושים על מנת להמליך את דוד. אמנם אנו רואים שדוד היה דווקא הבן האחרון שהובא לפני שמואל כשהלה בא למשוח את אחד מבני ישי, ואולם דבר זה ניתן לזקוף לכך שדוד היה האח הצעיר ביותר. בפרקים הבאים דוד מתואר בתיאורים הבאים: אדמוני עם יפה עיניים, טוב רואי, יפה מראה, יודע נגן, גיבור חיל, איש מלחמה, נבון דבר, איש תואר ושה' עמו. תיאורים שכאלה לא חולקו בצורה ובכמות שכזו לשום דמות אחרת בתנ"ך. דוד הצעיר (גם הוא תואר כ"נער" (שם יז, מב)) מצליח לבצע מספר מעשי גבורה די מרשימים תוך פרק זמן קצר יחסית - הכאת הארי והדוב, הבסת גלית, והכפלת נדוניית ערלות הפלשתים תמורת מיכל בת שאול. דוד גם ניחן ביכולת כריזמטית יוצאת דופן, ותוך פרק זמן קצר הוא מצליח לגרום לרבים וחשובים לאהוב אותו. הקשר עם יונתן - יורשו המיועד של המלך, מתואר כך: "...ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן כנפשו" (שם יח, א), אצל מיכל, בתו של שאול, כתוב: "ומיכל בת שאול אהבתה" (שם יח, כה) ואילו אצל ההמון ומשרתי שאול כתוב: "וייטב בעיני כל העם וגם בעיני עבדי שאול" (שם יח, ה). במיוחד מעניינת היא מערכת היחסים שהתפתחה בין שאול לבין דוד כאשר הם נפגשו, התיאור בכתובים ייחודי - "ויבא דוד אל שאול ויעמד לפניו ויאהבהו מאוד ויהי לו נושא כלים" (שם טז, כא). תיאור זה מעניין במיוחד על סמך ידיעתנו את מערכת היחסים העתידה להתפתח בין שני אלה. כל זה מהווה התקדמות לא רעה בכלל בשביל רועה צאן קטן מבית לחם... יחסו של שאול אל דוד משתנה מקצה לקצה כשהוא מתחיל לראות בדוד איום למלכותו הרעועה ממילא. נשי ישראל שרות את השיר המפורסם - "ותענינה הנשים המשחקות ותאמרן - הכה שאול באלפיו ודוד ברבבתי", שיר שגורר בעקבותיו את תגובת שאול: "ויחר לשאול מאוד וירע בעיניו הדבר הזה ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים ועוד לו אך המלוכה" (שם יח, ז-ח) מרגע זה דוד מהווה איום פוטנציאלי רציני בעיני שאול,

למלכותו. דבר זה ניתן לראות בברור בהתפרצות הזעם של שאול על יונתן שבה הוא אומר - "כי כל הימים אשר בן-ישי חי על האדמה לא תיכון אתה ומלכותך" (שם כ, לא).

מרגע משיחת דוד על ידי שמואל אנו רואים ש - "ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה" (שם טז, יג) ובמקביל לכך - "ורוח ה' סרה מעם שאול ובעתתו רוח רעה מאת ה'" (שם טז, יד). אבל במהלך זמן רדיפתו מתחיל תהליך שדוד לא בהכרח מודע אליו, שבו הסמכויות הדתיות מתחילות לעבור משאול לדוד. שאול שכל כך בלט בתחילת דרכו בשליטתו בנבואה ("הגם שאול בנביאים") מוצג בצורה מבישה בעת ניטוינו חסר התוחלת לאסור את דוד בניות ברמה. לא רק ששליחיו של שאול מתנבאים נגד רצונם, אלא שגם שאול עצמו מושפל קשות - "ויפשוט גם הוא את בגדיו ויתנבא גם הוא לפני שמואל ויפול ערום כל היום ההוא וכל הלילה", מצב לא מכובד בכלל למלך ישראל. במיוחד בולט חוסר האונים של שאול לפני המערכה האחרונה של שאול נגד הפלשתים - "וישאל שאול בה' ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים" (שם כח, ו), שאול נכשל בשלושת ממדי ההתקשרות עם ה' - נבואה עצמית, כוהנים (המסתייעים באורים) ושימוש בנביאים. דוד עצמו לא מוזכר בכתובים כזוכה בנבואה בעצמו אבל מסתייע במקום זאת בשמואל, נתן וגד. ולגבי השימוש באורים הרי ברור שלאחר הטבח שהנהיג שאול בנוב עיר הכוהנים דרך זו תיחסם גם היא לפניו. דוד לעומת זאת מסתייע ללא הרף באורים (בעזרתם של אביתר וצדוק הכוהנים) במרבית מהלכיו הצבאיים.

לאחר מותו של שאול מתחילה תקופת שלטונו של דוד. דוד הנחיל למעמד המלוכה תכונות רבות שהיו חסרות בבית שאול. האמונה המופגנת של דוד יחד עם ההתחברות המיוחדת שהייתה לו עם העם עזרה לו רבות במהלך תקופת מלוכתו. אבל ללא ספק תרומתו הגדולה ביותר של דוד למלוכה הוא היחס שהוא עצמו רחש והקרין כלפי מוסד זה, תכונה חשובה מאוד לאחר הזלזול המופגן במנהיגים שהעם הקרין במהלך ספר שופטים. הכבוד המופגן שרחש דוד למלוכה בולט לכל אורך המאבק חסר הפשרות שמנהל שאול נגדו. דוד מסרב לפגוע ישירות בשאול מספר פעמים בתואנה ש - "כי מי שלח ידו במשיח ה' וניקה?!" (שם כו, ט). דוד חוזר ומדגיש את הקשר שבין שלטון המלך לשלטון ה' - "משיח ה'" ולא "מנהיג העם", בדיוק לפי הקריטריונים של שמואל כפי שהובאו לעיל. דוד מתייחס בחומרה רבה לכל פגיעה, מוצדקת ככל שתהיה, במלך כל שהוא (ראה את צורת התייחסותו לנער העמלקי (שמ"ב א, יד) ולבענה ורכב - רוצחי איש בשת (שם ד, ט-יב)), ורואה בה פגיעה בה' עצמו.

גם צורת התנהלות העניינים בבית דוד הצליחה, בזכות סיבוכה והבעייתיות שבה, לבסס את המלוכה בכך שהעם כולו עוקב בדריכות ובהערכה/הערצה/חוסר-הבנה אחרי המתרחש מאחורי הקלעים. הארמון והחברה הסובבת את המלך מורכבת מאנשים יפים מאוד מבחינה חיצונית - דוד, אביגיל, בת-שבע, אבשלום, תמר, אדוניה ובתו של

אבשלום - תמר. חברה זו גם כוללת אנשים חכמים מאוד ויועצים למיניהם - שלמה, אחיתפל, חושי הארכי ויונדב בן שמעה. מצד אחד ישנם גם המצודדים בחיזוק מלכותו של דוד - יואב, אבישי, חושי הארכי, איתי הגיתי ושאר גיבורי המלך, ומן הצד השני ישנם האנשים המנסים לערער כוח זה - אבשלום, אדוניה, אחיתפל, ואולי גם יואב בעיני דוד. היחסים עם בית המלוכה הקודם הם גם נושא טעון המתבסא ביחסי דוד עם - מיכל, שמעי בן גרא, מפיבושת ובני רצפה בת איה ומיכל. מלבד המשפחה הקרובה המספקת סיפורים סנסציוניים למכביר (אמנון ותמר, אבשלום ואמנון ואדוניה ושלמה) גם עירובם של אחייני דוד בעסקי החצר ובעיקר בצבא מוסיף למורכבות העניינים (יואב, אבישי, עשהאל, עמשא, יונדב ויהונתן בני שמעה). עסק כמו זה שהוצג לעיל, אינו יכול שלא להשאיר אצל האדם הפשוט תחושה שמדובר אכן במלך שהוא לא רק "מלך ככל העמים" אלא אפילו עולה עליהם במורכבות חצרו, דבר המזכיר לנו במעט את יחסם של הבריטים לבית המלוכה שלהם, המורכב בצורה מוגזמת (כמובן שאיני מבקש לדמות את בתי המלוכה בכל צורה שהיא, אלא להדגים את יחס הציבור לבית מלוכה מסוג זה).

דוד מספק אמנם את רצון העם למלך ככל העמים וגם יוצא לפניהם למלחמות בצורה מוצלחת למדי, דבר המספק עוד אחת מדרישות העם משמואל בזמנו. דוד מצליח להביס את צבאות מואב, עמון, ארם ובעיקר את הפלשתים ולכונן יחסי שלום עם צור וגשור, בכך דוד מצליח להוריש לשלמה אימפריה רחבת ידים ושדה מדיני שקט ויציב. דוד גם מילא את בקשת העם ל-"ושפטנו מלכנו", דבר המוזכר בדרך אגב במהלך פרשת אבשלום: "ויהי כל איש אשר יהיה לו ריב לבוא אל המלך למשפט..." (שם טו, ב) וכן בפסוק: "וימלך דוד על כל ישראל ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שם ה, טו). השתלטות על מוסד חשוב זה מהווה אחד מצעדיו הראשונים של אבשלום לתפיסת המלוכה.

השפעה נוספת של דוד שהיא ייחודית לו, היא אמונתו הבולטת והבלתי מתפשרת בה'. דוד מתאר את דרכיו כך: "כי שמרתי דרכי ה' ולא רשעתי מאלוהי, כי כל משפטיו לנגדי וחוקותיו לא אסור ממנה" (שם כב, כב). דוד מקיים בדרך זו את הציווי של התורה לגביו: "והייתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלוהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם" (דברים יז, יט). כמובן שיש לזכור את החלקים הרבים בספר תהילים שנכתבו על ידו, פרקים המבטאים את אמונתו העמוקה והכנה בה'. דוד גם דואג לקיים את המשך הציווי בפרשת המלך: "וקרא בו כל ימי חייו... לבלתי רום לבבו מאחיר" (דברים יז, יט-כ). דוד מכיר היטב במעמדו אל מול ה' ומתואר בפרשת העלאת הארון לירושלים כך: "ודוד מכרכר בכל עז לפני ה' ודוד חגור אפוד בד" (שמ"ב ו, יד). מיכל שהייתה רגילה לצורת הבנת תפקיד המלוכה כפי שהתבטאה

במלכות אביה, יצאה לקראת דוד ואמרה לו בלגלוג: "מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הרקים" (שם ו, כ). באמירה זו מתבטאת כל מהות ההבדל שבין מלכות דוד למלכות שאול: שאול נתפס בסופו של דבר להאדרת תפקיד המלוכה ושכח את המטרה האמיתית שבתפקידו, דוד לעומת זאת הצליח לחזק את מעמד המלוכה ובכל זאת לזכור היטב את מעמדו ביחס לה': "ויאמר דוד אל מיכל - לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצוות אותי נגיד על עם ה' - על ישראל, ושיחקתי לפני ה', ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני ועם האמהות אשר אמרת, עמם איכבדה" (שם ו, כא-כב).

לגבי דוד ניתן לסכם ולומר שהוא הצליח לבסס את המלוכה בצורתה האמיתית יותר. בשונה משאול, שנתפס לצדדים החיצוניים של התפקיד, דוד, בלט בהצלחתו לקשר בין תפקידו החיצוני והפנימי של המלך. דוד בעזרת כישוריו והכריזמה המרשימה שלו הצליח לתפוס את העם וללכת יחד עמו לאור ציווי הנביאים, הוראות האורים וחוקי התורה כמובן. ואולי גם ה"בלגן" הגדול השורר לכאורה בחצר יכול דווקא להוות גורם שמחזק את מעמד המלוכה בעיני העם. בסיום מלכותו של דוד אנו ניצבים בפני בית מלוכה חזק ומבוסס הקשור בצורה שורשית בדרך ה'.

סיכום

במהלך המאמר סקרנו את התפתחות המנהיגות לאחר פטירת משה. ראינו את תפקידו של יהושע כמנהיג הבא להשלים את משה ואת דרכו. אחריו הצגנו את תפקידו של פנחס בתור המנהיג הראשון שאצלו מתחילה להתערער הסמכות הרשמית של ההנהגה, דבר שבלט עוד יותר במהלך תקופת השופטים שבה ראינו את המהלך הברור של הדרדרות מצב העם ויחסם למנהיגיהם, תקופה שגם סימלה את ההתפצלות בעם. אצל שמואל בלטה ההצלחה של הדור לחזור למצב שיא שלא היה כדוגמתו במהלך כל ספר שופטים ובכל זאת באה בקשת העם להחלפת צורת השלטון. הצגנו את סיבת בקשת העם על סמך אירועי העבר וגם מצאנו את המניע הנסתר לבקשתם. על פי הבנה זו ביארנו את תגובת ה' לבקשה זו ואת הסיבה לקבלת הבקשה. ראינו את הסיבה לבחירתו של שאול למלך והבנו את מהות כישלוננו במילוי תפקידו. בפרק האחרון הצגנו את דוד ואת תרומתו למעמד המלוכה על סמך יכולתו לחבר בין התפקיד הרוחני של המלך לצד ביצועם של תפקידי המלך הרגילים. תקופה מסובכת ורבבת תהפוכות זו מסתיימת בכינונה של שושלת מלוכה מבוססת - שושלת בית דוד. ואולי על סמך ההתפתחות הזו ועל סמך הבנתו של תפקיד המלוכה וביצועו בצורתו הנכונה והמלאה, ניתן להבין למה דווקא משושלת זו עתיד להגיע משיחם של ישראל.